

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ЕВОЛЮЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З ПОЧАТКОМ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 10-482 група
Спеціальності: 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Колодич Анастасія Олександрівна

Керівник д.ю.н., професор Сотула О.С.

Рецензент д.ю.н., професор Галуцько В.М.

Івано-Франківськ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Особливості положень Загальної частини КК України з початком воєнного стану.....	8
1.1. Особливості реалізації принципу верховенства права в умовах війни.....	8
1.2. Кримінально-правова характеристика виконання обов’язку щодо захисту вітчизни її незалежності та територіальної цілісності України.....	13
РОЗДІЛ 2. Колабораціонізм та його відображення в Особливій частині КК України з початком повномасштабного вторгнення	18
2.1. Криміналістична характеристика поняття колабораційна діяльність	18
2.2. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм з початком воєнного стану.....	24
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні процеси глобалізації, диджиталізації та науково-технічного розвитку мають і негативну сторону, такі як зростання злочинності, виникнення нових видів кримінальних правопорушень та поява нових конфліктів та збройних агресій. Одним з найважливіших викликів для кримінального права є збройна агресія російської Федерації на територію України, що розпочалася ще в 2014 році окупацією Криму та збройного конфлікту на сході нашої країни, яка потім переросла в повномасштабне вторгнення, що розпочалося 24 лютого 2022 року та призвело до введення воєнного стану по всій території України.

Перехід збройного конфлікту у широкомасштабну фазу поставив виклик і перед кримінальним правом, відповіді на які були або відсутні у редакції Кримінального кодексу України до 24 лютого, або не задовольняли суспільство чи владу. Через це законодавці почали реагувати на поставлені виклики шляхом створення нових нормативно-правових актів та законопроектів на підставі яких вносились зміни до Кримінального кодексу України. Зміни, що відбуваються в законодавстві протягом періоду повномасштабного вторгнення несуть за собою багато спірних думок різних вчених, науковців та професорів, які надають можливість дослідити та проаналізувати нововведення в КК України. Ця тема залишається актуальною і на зараз серед науковців України та країн Європи. Публікуються різного плану наукові публікації, проводяться конференції на яких обговорюються та аналізуються всі актуальні питання з приводу внесених змін до КК України. Зокрема, значний внесок у вивченні новел, пов'язаних з кримінальним законодавством з початку повномасштабного вторгнення зробили наступні вчені: Стратонов В., Сотула О., Дзюрбель А., Стаднік І., Буравська А., Бориславська О.М., Кузнецов В.В., Сийпловіч М.В., Ілларіонов О., Головкін О., Сказко І., Зайцев О. В., Бодейко В. А.

Зацікавлення в дослідженні та аналізі даної теми викликало після ознайомлення з роботою, яка безпосередньо стосується предмету дослідження, а саме: Стратонова В.М., Сотули О.С., Дзюрбеля А.Д. «Актуалізація окремих норм міжнародного та кримінального права в умовах війни» [1].

Однак, на нашу думку, досить багато новел залишились нерозкриті, а деякі викликають дискусії серед науковців, тому пропонуємо охарактеризувати та узагальнити зміни, які були внесені до кримінального законодавства після повномасштабного вторгнення. Також, хотіли б звернути увагу на питання, пов'язані з доповненням КК України новим видом злочину, таким як колабораційна діяльність, що являє собою державну зраду.

Беручи до увагу зміни в законодавстві України, вважаємо, що інші держави мають можливість опрацювати та внести відповідні зміни в свої нормативно-правові акти задля запобігання певних аспектів в умовах збройного конфлікту.

Враховуючи вище сказане, можна стверджувати, що дану тему дослідження можна віднести до актуальних.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію кримінального права з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України, виявити вплив даного процесу на кримінальне законодавство, права та обов'язки громадян, а також надати об'єктивну характеристику змін, що відбулися у кримінальному праві.

Для реалізації зазначеної мети поставлені конкретні **завдання дослідження**:

2. Розглянути особливості реалізації принципу верховенства права в умовах війни.
3. Дослідити кримінально-правову характеристику виконання обов'язку щодо захисту вітчизни її незалежності та територіальної цілісності України.

4. Розкрити криміналістичну характеристику поняття колабораційна діяльність
5. Охарактеризувати кримінальну відповідальність за колабораціонізм з початком воєнного стану.

Об'єктом наукового дослідження є саме суспільні відносини, що за перших причин виникають у зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень в період повномасштабного вторгнення.

Предмет дослідження — аналіз та формування кримінального законодавства, у зв'язку з повномасштабним вторгненням.

Методи дослідження: У процесі даного дослідження було використано наступні методи: **метод аналізу** був використаний при опрацюванні нормативно-правових актів на наукових джерел, що дало можливість з'ясувати головні аспекти розвитку кримінального законодавства та надати характеристику новим видам кримінальних правопорушень; **метод порівняльного аналізу** дав змогу провести паралель між законодавчими нормами та охарактеризувати внесені зміни з точки зору наявного законодавства; за допомогою **системно-структурного методу** було розглянуто кримінально-правовому характеристику нововведених статей до Кримінального кодексу України.

Практичне значення одержаних результатів наукового дослідження полягає в тому, що здійснена характеристика кримінального права з початком повномасштабного вторгнення та проведення аналізу статистичних даних можуть використовуватися за такими напрямками:

- у навчальному процесі – в якості основи для створення навчального матеріалу з юридичних дисциплін, відповідних підручників та методичних матеріалів для студентів вищих навчальних закладів, адже постійні зміни в законодавстві повинні бути опрацьовані та донесені студентам;
- у науково-дослідній діяльності – в якості підґрунтя для подальших наукових аналізів, досліджень та розробок в сфері військових злочинів і

боротьби з ними;

- у практичній діяльності – для підготовки нормативно-правових актів, внесення законопроектів, внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від 26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ №199-Д/200-Д від 05.04.2024 р.).

Апробації результатів дослідження. Ширша характеристика наукового дослідження була оприлюднена на VIII Щорічній студентській науково-практичній конференції факультету бізнесу і права Херсонського державного університету на тему «Сучасна економіка та право: Проблеми та перспективи розвитку» (На платформі Zoom, 29 березня 2024 року) на якій чітко визначено важливість та необхідність подальшого розвитку та дослідження студентами та аспірантами актуальних тем у сфері економіки, бізнесу та права.

Публікації. Один із важливих аспектів досліджуваної теми кваліфікаційної роботи, був опублікований в 1 науковому виданні збірника тез у вигляді наукової доповіді на тему «Запобіжні заходи у справах колабораційної діяльності», що входить до секції 7 «Національне та міжнародне право, правоохоронна діяльність».

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК

УКРАЇНИ З ПОЧАТКОМ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Особливості реалізації принципу верховенства права в умовах війни

Війна як соціально-політичне явище протягом всієї історії призводила людство до радикальних змін в суспільствах, як ті які брали в ній участь безпосередньо, так й на тих чий права та інтереси вона зачіпала. Війна одразу асоціюється зі смертю, стражданнями, насильством і втратами, але аж ніяк не з дотриманням загальноприйнятих людських цінностей, включаючи верховенство права, права людини і демократію. Парадокс цієї ситуації, однак, полягає в тому, що саме захист загальнолюдських цінностей найчастіше слугує приводом або виправданням для збройної агресії.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року застало всіх українців зненацька. З перших годин війни було зрозуміло, що агресор сповнений рішучості знищити нашу територію та незалежність. Кожен громадянин був в шоковому стані та не розумів що нас чекає далі, але кожен знав що потрібно боротись за нашу незалежність по всіх фронтах.

Щоб не декларувати цілей війни, влада у російській федерації уникає вживання терміну «війна» та використовує терміни «спеціальна військова операція», «звільнення споконвічних російських земель», «конфлікт між братськими народами». Насправді, вторгнення російських військ на територію України, російська військова агресія відповідає всім ознакам війни [1].

Так в ч.1 ст.10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено «неприпустимість припинення дії повноважень органів державної влади та інших державних органів в умовах воєнного стану» [2]. Парламентом в кількості 300 голосів було прийнято Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного

стану в Україні»».

Якщо говорити про ефективність роботи законодавчої гілки влади то, станом на лютий місяць 2024 року від початку повномасштабного вторгнення Верховною Радою України було прийнято 782 нормативно-правових акта, що підраховано Державною аудиторською службою України та зафіксовано на офіційному веб-сайті Верховної Ради України [3]. Цілком зрозуміло, що народним депутатам дев'ятого скликання було необхідно дуже стрімко адаптувати законодавство до нових реалій війни, не скасовуючи і не обмежуючи дії принципу верховенства права.

Дотримання принципу верховенства права у воєнний час має важливе значення для держави. Згідно з міжнародними нормами після введення воєнного стану, конституційні права і свободи можуть бути тимчасово обмежені. В законодавстві України такі обмеження передбачені Конституцією України, а саме статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 [4]. Здійснюючи цей важливий крок, українська влада провела процедуру у вигляді офіційного повідомлення Генеральному секретарю ООН про обмеження прав людини, запроваджені в Україні під час воєнного стану.

Як зобов'язана сторона, наша країна була вимушена зробити крок щодо відступу від деяких зафіксованих та ратифікованих міжнародних гарантій захисту прав людини, передбачених «Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [5] та «Міжнародним пактом про громадянські і політичні права» [6]. Наприклад, стаття 15 Конвенції передбачає «гарантування основоположних прав людини у випадках війни або іншої суспільної небезпеки». Крім того, держави-учасниці зобов'язані інформувати Генерального секретаря Ради Європи, коли та які саме гарантії припиняють свою дію і в якому проміжку часу положення Конвенцій будуть знову застосовуватися в повному обсязі на території країни.

На конституційному рівні закріплена можливість обмеження певних

прав і свобод людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану, визначається строк дії таких обмежень та перелічується права і свободи, які не підлягають таким обмеженням за жодних обставин. На думку науковців І.Стаднік та А.Буравська до прав та свобод, які не повинні бути обмежені, зокрема, відносять: «рівність перед законом, право на життя, право на повагу та гідність, право на свободу та недоторканість, право на житло та деякі інші» [7, с. 71].

Також можливі тимчасові обмеження конституційних прав юридичних осіб в тому обсязі, що необхідний для можливості впровадження та здійснення заходів необхідних в рамках правового режиму воєнного стану, але до тих конституційних прав і свобод, які обмежуються, все одно продовжують застосовуватися принципи верховенства права. Єдиною проблемою в цьому плані є те, що описані вище обмеження все ще негативно впливають на більшість елементів верховенства права навіть в умовах воєнного стану. З цього приводу вітчизняні науковці дійшли до висновку, що звуження конституційних прав і свобод людини мають в собі об'єктивний характер і є повністю виправданими, за рахунок запобігання глобальним загрозам, що мають вплив на незалежність та територіальну цілісність держави, а також загрозам на конституційні права людини. Важливо, аби саме ці обмеження не стосувалися абсолютних (природних) конституційних прав громадянина, та мали місце в належному обґрунтуванні зі сторони держави та відповідали заявленій меті факту введення воєнного стану [7, с. 71].

Суддя Конституційного Суду України Василь Лемак говорив, що «обмеження прав людини під час війни є цілеспрямованими і масовими, однак виправданими, неприпустимим же різке протиставлення публічного (державного) інтересу, відповідних конституційних цінностей, з одного боку, та поваги до індивідуальних прав людини, з іншого боку» [8].

Багато науковців, дослідників та політологів почали висловлювати свою серйозну стурбованість обмеженням конституційних прав людини, побоюючись, що дані дії з боку держави можуть призвести до скасування демократичних принципів або навіть їх знищення. На даному етапі в Україні спостерігаються елементи концепції «войовничої демократії» в контексті обмеження певних політичних прав та прав людини.

Ключовим питанням у застосуванні концепції «войовничої демократії» є те, коли та на яких умовах її необхідно застосовувати. «Войовнича демократія дозволяє обмежувати свободу слова, політичну участь і політичний плюралізм, не змінюючи ключових цінностей, що покладені в основу конституції, при цьому обмеження основоположних прав розглядалися як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної системи» [9].

При прийнятті та закріпленні кримінального законодавства воєнного часу законодавцям слід звернути особливу увагу на дотримання двох важливих загальних принципів права. Перший (правова визначеність) є основною вимогою верховенства права, а другий (пропорційність) — універсальним засобом досягнення справедливості в правовому регулюванні.

Правова визначеність є вимогою верховенства права, що передусім означає просте і доступне роз'яснення змісту прав та юридично забезпечених можливостей їх реалізації. Відповідно до цієї вимоги: всі нормативно-правові акти мають бути викладені зрозумілою мовою та оприлюднені (опубліковані); забороняється зворотна дія нормативно-правових актів у часі (за винятком випадків, передбачених законом для поліпшення становища осіб); судова практика повинна бути послідовною, а законодавство — дієвим і таким, що підлягає виконанню.

Принцип пропорційності (розмірності, збалансованості) є ефективним засобом досягнення справедливості в праві (переважно через «тестування», тобто перевірку відповідності нормативно-правових актів

цьому принципу — як при прийнятті закону, так і правозастосовчими органами, зокрема судами). Принцип пропорційності застосовується тоді, коли необхідно збалансувати навантаження на правовий статус особи з метою такого обмеження. Для досягнення певної мети органи влади можуть накладати на громадян лише ті заборони чи обов'язки, які не перевищують встановлених меж необхідності, що впливають із суспільного інтересу. Зобов'язання, які є явно непропорційними меті, для якої вони накладаються, слід визнати неправомірними.

Дійсно, приклади дотримання принципу «верховенства права» при здійсненні державотворчого та правотворчого процесу в Україні у воєнний час свідчать про те, що органи державної влади за будь-яких умов продовжують реалізовувати свої повноваження з дотриманням демократичної політики держави, хоча із тимчасовими обмеженнями конституційних прав людини, передбачених законодавством. Ще одним позитивним аспектом законотворчості у воєнний час є те, що законодавці мимоволі заповнили давні законодавчі прогалини, внівши зміни до багатьох нормативно-правових актів у зв'язку з новими викликами. Крім того, було створено багато нових механізмів, інструментів та процедур основі європейської моделі, котрі будуть працювати й після закінчення воєнного стану.

Отже, навіть при введенні воєнного стану по всій території України діє лише обмеження прав і свобод людини, а не повне їх скасування. Законодавчими органами ж кожним днем створюються все нові і нові нормативно-правові акти, що регулюють та контролюють принцип верховенства права.

1.2. Кримінально-правова характеристика виконання обов'язку щодо захисту вітчизни її незалежності та територіальної цілісності України

Початок збройної агресії рф на територію нашої держави активізував

різного характеру нагальні правові проблеми, які законодавець вирішує через прийняття відповідних законодавчих актів.

21 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії режиму воєнного стану» [10], яким було доповнено розділ VII Кримінального кодексу України статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» [11]. Ця нововведена стаття надає можливість кожній особі мати право на захист незалежності та територіальної цілісності своєї країни незважаючи на можливості уникнення такого зіткнення, можливого заподіяння шкоди або ж звернення до професійно навчених військових. Проте в п. 4 ст. 43-1 КК України зазначається обов'язок та факт його виконання щодо захисту територіальної цілісності України.

Відповідно до ст. 65 Конституції України «захист територіальної цілісності та незалежності країни, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [4, ст 65]. Згідно з ст. 23 Конституції України «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [4, ст. 23]. Таким чином, законодавцями «захист Вітчизни та територіальної цілісності держави» розглядається в двох аспектах, і як право особи, і як обов'язок. У той же час в КК України за ухилення від призову під час мобілізації на момент дії воєнного стану закріплена кримінальна відповідальність (ст. 336 КК України). Тоді постає питання, так захист Вітчизни та територіальної цілісності це право чи обов'язок?

Невипадково вище було згадано лише дві частини – першу та четверту – ст. 43–1 КК України. Фактично, друга та третя частини цієї

статті є нічим іншим, як подальшим ускладненням правового регулювання, започаткованого Законом України №2114-ІХ від 3 березня 2022 року «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [12]. Зрештою, цей закон (стаття 1 та 4) поєднує вищезгаданий конституційний обов'язок громадян захищати територіальну цілісність та незалежність України з правом брати участь у відсічі і стримуванні збройної агресії однієї конкретної держави, хоча обов'язки і права принципово відрізняються. Крім того, Конституція України є найголовнішим юридичним документом, а закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі і у відповідності до неї (ч.2 ст. 8 Конституції України). Наразі ця процедура регулюється як КК України, так і іншим законом, які не тільки відрізняються за своїми методами, але й частково дублюють відповідні статті, а частково розширюють відповідні положення.

Тобто для вирішення цього питання слід схвалити пропозицію вітчизняних науковців Кузнецова В.В. та Сийпловіч М.В. про те, що назву цієї статті викласти в такій редакції: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» [13, с. 324] для більшої ясності громадян контексту цієї статті.

Сутність обов'язку захищати незалежність та територіальну цілісність України відповідно до законодавчих положень ч. 1 ст. 43 КК України має полягати у заподіянні шкоди особам на правомірних підставах, які вчиняють збройну агресію проти України, а також особам, які перебувають під захистом кримінального закону в умовах воєнного або надзвичайного стану. Проте, це не як не значить, що вказівки ст. 43-1 КК України формують безкарність особи, яка здійснює захист територіальної цілісності країни і залишають її поза законом. Всі особи, які здійснюють захист країни, зобов'язані дотримуватись всіх умов, які регламентовані законодавцем в ст. 43-1 КК України.

Заподіяння шкоди особі, яка своїми діями здійснює агресію

збройного характеру проти України, під час виконання обов'язку щодо захисту територіальної цілісності, є законодавчо дозволеним і суспільно корисним діянням, але за умови, якщо воно відповідає всім критеріям (умовам, ознакам), передбаченими в ст. 43-1 КК України, які можна класифікувати на: 1) умови, що характеризують обставини під час «виконання обов'язку щодо захисту територіальної цілісності держави»; 2) умови, що визначають та характеризують межі захисних дій.

До умов, які характеризують обставини під час виконання обов'язку щодо захисту територіальної цілісності, обов'язково повинна бути наявність або воєнного стану, або збройного конфлікту. Конкретний зміст цих умов більш деталізовано описано відповідними положеннями нормативно-правових актів.

Умовами, що здійснюють характеристику захисних дій, є: 1) захист допускається лише цінностей, прямо зазначених у ст. 43-1 КК України: «Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»; 2) заподіяна шкода повинна бути без ознак катування; 3) при захисті забороняється застосування засобів і методів ведення війни, заборонених міжнародним правом, а також порушувати закони і звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України; 4) захист має бути співмірною з небезпекою агресії або з обставинами її відвернення чи стримування; 5) оборона має бути необхідною для досягнення поставленої суспільно корисної мети, що є важливою в даній обстановці; 6) захист має бути необхідним для досягнення поставленої суспільно корисної мети та не створювати загрозу екологічної катастрофи чи інших серйозних надзвичайних ситуацій.

Також в ст. 43-1 КК України не деталізовано, від яких саме суспільно небезпечних посягань може здійснюватися захист, а використовуються формулювання від «збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни».

Нормативне формулювання терміну «збройна агресія» та можливі її прояви визначені в Законі України «Про оборону України». Так, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про оборону України» «збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України» [14, ст.1].

Водночас, особа не обмежена законом щодо того, які діяння (дії або бездіяльність) вона може вчиняти при захисті Вітчизни. Особи мають право вчиняти будь-яке діяння, яке вона вважає необхідним і достатнім для захисту України, за умови дотримання вимог, передбачених ст. 43-1 КК України.

Слід також підкреслити, що будь-який захист нашої країни є правомірним, навіть в тій ситуації, коли він не був необхідністю негайного відвернення чи припинення нападу суспільно небезпечного агресора, оскільки право на оборону існує не лише для відсічі агресії з боку іншої держави (наприклад РФ), а й для стримування такої агресії (зокрема, для запобігання чи відвернення агресії, про яку йдеться).

Наступною важливою умовою захисту територіальної цілісності нашої держави є заборона застосування засобів ведення війни, що є забороненими міжнародними нормативними актами, а також порушення законів та звичаїв війни, що передбачені ратифікованими Верховною Радою України міжнародними конвенціями.

В ч. 1 ст. 43-1 КК України йдеться мова про засоби ведення війни та порушення законів і звичаїв війни, що включає: по-перше, військові злочини; по-друге, такі злочини повинні мати «подвійну» протиправність: ці діяння заборонені не тільки міжнародними нормами, а й згідно з ч. 3 ст. 3 КК України положеннями кримінального законодавства України (наприклад, склади злочинів, передбачені статтями: 438 «Порушення законів та звичаїв війни», 439 «Застосування зброї масового знищення» КК України).

У нормативній конструкції обов'язку захищати Вітчизну

законодавець передбачає дві взаємопов'язані умови правомірності захисту, а саме: захист має бути відповіддю на небезпеку нападу, відвернення чи стримування агресії, а також необхідною для досягнення важливої і суспільно корисної мети в конкретній обстановці і не повинна загрожувати життю інших осіб чи створювати загрозу екологічної катастрофи або іншої масштабної надзвичайної ситуації.

Таким чином, процес захисту повинен враховувати соціальну цінність (об'єкт кримінально-правової охорони), на яку може заподіюватися шкода або створюється загроза цієї шкоди, та її умовне місце в ієрархії загальнолюдських цінностей.

Питання про співвідношення таких цінностей у кожному конкретному випадку вирішується «в індивідуальному порядку», з урахуванням усіх наявних обставин, зокрема ситуації захисту, часу, місця, кількості осіб, які вчиняють посягання на територіальну цілісність чи незалежність, характеру таких посягань, тощо.

Проаналізувавши ст. 43-1 КК України можна дійти до висновку, що ця норма охоплює багато важливих елементів, які нерозривно взаємопов'язані між собою. Ця стаття має аспекти, які, на нашу думку, потрібно допрацювати на законодавчому рівні для більш чіткого розуміння як назви цієї статті так і розкритого контексту в ній.

РОЗДІЛ 2

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В ОСОБЛИВІЙ ЧАСТИНІ КК УКРАЇНИ З ПОЧАТКОМ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

2.1. Криміналістична характеристика поняття колабораційна діяльність

Сучасна ситуація, яка пов'язана з військовою агресією та повномасштабним вторгненням РФ на територію України, а також запровадженням у зв'язку з цим воєнного стану в нашій державі, актуалізувала важливі питання, пов'язані з негативною тенденцією до зростання кількості злочинів, безпосередньо пов'язаних з посяганням на наш суверенітет і територіальну цілісність, та необхідністю їх вирішення. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [15] від 03.03.2022 р. № 2108-IX до розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність».

Поняття «колабораціонізм» досить змістовно проаналізовано в наукових працях О. Ілларіонова, С. Письменного, Я. Грицака, С. Гальчака та інших. Термін «колабораціонізм» (від франц. collaboration – співпраця) сучасні науковці трактують як добровільну співпрацю перших груп чи верств населення окупованих територій з представниками держави-окупанта.

З точки зору науковця О. Ілларіонова «колабораціонізм слід трактувати як усвідомлене, добровільне й умисне співробітництво громадянина України з ворогом, в його інтересах і на шкоду своїй державі в різних сферах» [16].

Науковці О. Головкін та І. Сказко визначають поняття колабораціонізм як «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, що полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та (або) адміністративно-господарських повноважень у незаконно створених

органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою» [17, с. 235-247].

Аналіз праць різних науковців з цього питання дає підстави виділити декілька важливих ознак, притаманних колабораційній діяльності, як кримінальному правопорушенню: по-перше, це вид діяльність осіб (зачасту, громадянина України), спрямована на співпрацю з державою-агресором на шкоду її інтересам України; по-друге, такий вид діяльність має місце саме під час окупації територій; по-третє, дана діяльність могла бути вимушеною чи добровільною.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України, є в першу чергу, національна безпека, під якою потрібно розуміти захищеність незалежності, територіальної цілісності та інших національних інтересів України від потенційних загроз з боку інших країн. Під поняттям державного суверенітету найчастіше розуміється саме незалежність і верховенство держави на всій її території, а також міжнародних відносинах. Територіальна цілісність означає, що територія України є цілісною і нерозривно пов'язана з існуючими адміністративно-територіальними одиницями, які не мають власного суверенітету. Відповідно до ст. 2 Конституції України, територія нашої країни у межах існуючого кордону є цілісною та неподільною. Також, ч.8 ст. 111-1 КК України передбачений додатковий важливий об'єкт такий, як життя особи або ж майновий аспект.

Якщо говорити за об'єктивну сторону кримінального правопорушення, то вона відрізняється у всіх восьми частин аналізованої статті 111-1 КК України, що визначає окремі склади злочину для кожної з частин статті. До прикладу ч.2 ст. 111-1 КК України в якій протиправне діяння полягатиме в свідомому добровільному зайнятті будь-якою фізичною особою посади, яка безпосередньо пов'язана з виконанням організаційних або адміністративних функцій, у незаконних органах держави-агресора, що були створені на тимчасово окупованих територіях

рф.

За ч. 6 ст. 111-1 КК України відповідальність передбачена за такі протиправні діяння як: організація та проведення різного політичного характеру заходів; здійснення підтримки та співпраці з окупаційною владою в інформаційному просторі; активна співпраця та участь заходах в підтримку окупаційної влади.

Слід зауважити, що кримінальна відповідальність за вище зазначені діяння настає лише за умови, якщо що дії (акти) спрямовані на державну зраду були вчинені добровільно, а не під примусом. Однак відповідно до ч.1 ст. 40 КК України «діяння, що заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, не є кримінально караним лише в тому разі, коли воно було вчинене під безпосереднім впливом непереборного фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїм вчинками» [16, ст. 40]. Питання щодо кримінальної відповідальності осіб, які під впливом непереборного фізичного примусу заподіюють шкоду інтересам правоохоронних органів, вирішуються відповідно до положень КК України про крайню необхідність, внаслідок якої особа зберігає можливість керувати своєю поведінкою, а також про психічний примус. Якщо не було крайньої необхідності, дії, вчинені під впливом непереборного фізичного або психічного примусу, є кримінальним правопорушенням, а наявність такого примусу вважається пом'якшувальною обставиною. Тому, з метою уникнення проблем при кримінально-правовій кваліфікації суспільно небезпечних діянь поняття «добровільності» в сфері такого кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність необхідно було б надати більшу юридичну визначеності такому поняттю та розкрити в примітці до статті 111-1 КК України.

Суб'єктивна сторона колабораціонізму характеризується двома умислами — прямим або непрямим. Для ч.3 ст.111-1 КК України характерна специфічна мета посягання — сприяння та допомога країні-

агресору в збройному конфлікті, встановлення або підтвердження окупації частини території України, а ч.6 ст. 111-1 КК України характеризується діями, що спрямовані на підтримку дій держави-агресора, створених нею окупаційних адміністрацій та збройних сил та/або уникнення кримінальної відповідальності за збройну агресію проти України.

Структура ст. 111-1 КК, яку розробили законодавці, визначає певну непослідовність при визначенні суб'єкта в даному кримінальному правопорушенні: в одних частинах вказаної статті ним чітко зазначені ознаки, що дають можливість констатувати його статус як спеціального (ч.ч.1-3,5,7 ст. 111-1 КК), тобто фізичної осудної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у віці, який є початком відліку притягнення осіб до кримінальної відповідальності (ч.2 ст. 18 КК); в інших же частинах статті 111-1 КК, вказівка на спеціальні ознаки суб'єкта відсутня (ч.ч.4,6 111-1 КК). Якщо особа, уповноважена діяти від імені та в інтересах юридичної особи, вчиняє кримінальне правопорушення, передбачений ст. 111-1 КК України, то до такої юридичної особи вживаються дії кримінально-правового плану (п.3 ч.1 ст. 96-3 КК).

Відсутність у переліку ч.2 ст. 22 КК України ст. 111-1 КК, тобто колабораційної діяльності, дає змогу констатувати, що відповідальність за колабораційну діяльність настає із досягненням особою 16-річного віку. Для вікової характеристики кримінальних правопорушень в сфері колабораційної діяльності в період з 2022 р. — 2024 року, проаналізуємо звіт Офісу Генерального прокурора станом на березень місяць 2024 року [18].

Таблиця 1

Вікова характеристика кримінальних правопорушень в сфері колабораційної діяльності

№	Рік	Кількість осіб, які	за віком на час вчинення кримінального правопорушення
----------	------------	----------------------------	--

		вчинили кримінальні правопорушення	до 14 років	14-15 років	16-17 років	18-28 років	29-39 років	40-54 років	55-59 років	60 років і більше
1	2022 р.	726	0	0	0	49	177	298	71	131
2	2023 р.	1169	0	0	0	81	291	505	130	162
3	2024 р.	34	0	0	0	3	10	11	2	8

Як видно із наведених даних (див. Табл. 1) всього з 2022 по 2024 аналізованих роки за віковою характеристикою відповідно до 1929 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення з яких: до 14 років — 0; 14-15 років — 0; 16-17 років — 0; 18-28 років — 133; 29-39 років — 478; 40-54 років — 814; 55-59 років — 203; 60 років і більше — 301. Глибокий інформативний аналіз вікової характеристики кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України за 2022-2024 роки, що зацікавив нас, свідчить про те, що найбільшу кількість осіб, що було притягнуто до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є люди віком від 40 до 54 років.

Буквальне тлумачення чч. 4,6 ст. 111-1 КК, за відсутності примітки про вчинення протиправних дій саме громадянином України, свідчить про те, що до кримінальної відповідальності може бути притягнута будь-яка фізична особа, незалежно від наявності або відсутності громадянства чи іншого соціального статусу. З приводу зазначеного в новітній науковій літературі різні правові позиції. Так, науковці О. В. Зайцев та В. А. Бодейко, враховуючи практику застосування ч.4 ст. 111-1 КК визнають за доцільне «доповнити цю частину вказівкою на ознаку громадянства України для уникнення помилкового тлумачення щодо ознак загального суб'єкта» [19].

Візьмемо до аналізу цю ж саму статистику Офісу Генерального прокурора, щодо кримінальних правопорушень в сфері колабораційної діяльності в період з 2022 р. — 2024 року.

**Громадянство осіб, які вчинили кримінальні
правопорушення в сфері колабораційної діяльності**

№	Рік	громадянство на час вчинення кримінального правопорушення				
		громадяни України	іноземні громадяни	особи без громадянства	нелегальні мігранти	біженці
1	2022 р.	726	0	0	0	0
2	2023 р.	1168	1	0	0	0
3	2024 р.	34	0	0	0	0

Відповідно, до зазначених даних (див. Табл. 2) в період повномасштабного вторгнення РФ до кримінальної відповідальності притягували тільки громадян України, з винятком 2023 року де було притягнуто до кримінальної відповідальності за ст.111-1 КК України одного іноземного громадянина.

Отже, підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що до криміналістичної характеристики поняття колабораційної діяльності можна віднести дуже багато аспектів, таких як: мета, інструменти, засоби, час, місце, а головне особу кримінального правопорушення. Така криміналістична характеристика дасть змогу розробити ефективну методику розслідування даного кримінального правопорушення.

2.2. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм з початком воєнного стану

Законодавче врегулювання кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційною владою зв'язку зі збройною агресією та повномасштабним вторгненням російської федерації набуває особливого

значення. Це насамперед пов'язано з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [15] відповідно до якого було внесено зміни до ст. 55 КК України, якими за вчинення злочину, передбаченого статтею 111-1 КК України було встановлено відповідальність [11, ст.111-1].

На думку законотворців, нагальна потреба доповнення законодавства кримінальною відповідальністю за колабораційну діяльність зумовлена тим, що чимало українських громадян та юридичних осіб сприяли або продовжують сприяти агресивним діям росії та розгортанню збройного конфлікту проти України, у тому числі сприяють збройним формуванням та окупаційній адміністрації держави-агресора, а також вчиняють інші діяння, які можна кваліфікувати, як колабораціонізм.

Так, за період 2022 — 2024 року різними державними органами, такими як СБУ, ДБР, Офісом Генерального прокурора, було притягнуто до кримінальної відповідальності близько 2000 осіб. За 2022 рік було притягнуто до кримінальної відповідальності 726 осіб, 2023 рік — 1169 осіб, на березень місяць 2024 року — 34 осіб.

Вагомим елементом у новостворених кримінально-правових нормах є окремі види санкцій за різні прояви даних кримінальних правопорушень, що є важливим аспектом для правозастосувача під час вибору кримінально-правового впливу. Аналізуючи та роз'яснюючи види та розміри покарань, які зазначені ст. 111-1 КК України, передусім необхідно звернути увагу на положення ч. 2 ст. 65 КК України. Відповідно до зазначеної норми «більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень» [11, ст.65].

Штраф законодавець визначив в якості основного виду покарання за кримінальне правопорушення у сфері колабораціонізму. Зокрема ч. 4 ст. 111-1 КК України передбачений штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Це єдина частина аналізованої статті, яка вказує на такий вид покарання за кримінальне правопорушення.

Відповідно до п. 5 Розділу XX Податкового кодексу України зазначається, що «якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень» [20]. Згідно до вказаних вище вказаних норм неоподатковуваний мінімум доходів громадян в частині кваліфікації діянь на 2024 рік складає 1514 гривні, а в частині визначення розміру штрафу – 17 гривень.

В ч. 4 ст. 111-1 КК України «санкція визначається штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна» [11]. Розберемо кожний елемент вказаної санкції окремо.

Якщо говорити за санкцію у вигляді «штрафу до десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян», то розмір вказаного штрафу, що призначається судом, ніяк не може бути меншим за розмір майнової шкоди, що було завдано або отримано внаслідок вчинення кримінального правопорушення, попри зазначений в статті граничний розмір штрафу.

Виходячи з цього, наприклад, якщо у разі здійснення суб'єктом господарської діяльності у взаємодії з окупаційними органами влади, що були створені на тимчасово окупованих територіях, було одержано

прибуток понад 170 000 грн., то й розмір штрафу, що було визначений за рішенням суду ніяк не може бути меншим за отриманий прибуток.

Такий вид санкції, як «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» як вид покарання законодавцем було встановлено у всіх частинах ст. 111-1 КК України. Однак в ч.1 та 2 ст. 111-1 КК України це виступає як основний вид покарання, а в решті частин зазначеної статті зазначається як додаткове обов'язкове покарання. Варто зазначити, що строк вказаної санкції, тобто «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», встановлений однаково як для основного, так й для додаткового виду покарання й складає від десяти до п'ятнадцяти років. Іншими словами санкція, як вид покарання, що встановлений в ст.111-1 КК України фактично повністю відтворив редакцію абзацу п'ятого ч. 1 ст. 55 КК України в якому йдеться про те, що санкція у вигляді «позбавлення права обіймати певні посади» не в залежності від того основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, передбачених ст.ст. 111-1, 111-2 КК України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Кримінально-правові норми повинні бути розроблені таким чином, щоб забезпечити диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності. З цією метою слід передбачити різні види та умови покарання за прості та кваліфіковані кримінальні правопорушення. Це стосується як основних, такі додаткових покарань. Законодавцю слід також використовувати юридичну техніку виписування змісту правових норм, в одних випадках як додаткового покарання, що застосовується до всіх основних покарань, передбачених у санкції, а в інших — такий вид санкції як позбавлення права обіймати певні посади лише у зв'язку зокрема передбаченим покаранням.

В тому числі, це стосується ч.ч. 3, 4 та 8 ст. 111-1 КК України. Так

відповідно до ч.3 ст.111-1 КК України позбавлення права обіймати певні посади як додатковий вид покарання можливий лише щодо позбавлення волі, а не для всіх альтернативних покарань, визначеній у даній нормі. Згідно до санкцій ч.ч. 4 та 8 ст. 111-1 КК України позбавлення права обіймати певні посади як додатковий вид покарання можливий до всіх без виключення основних видів покарань, визначених даними нормами.

Виправні роботи як вид покарання передбачено за вчинення діяння, описаного в ч. 3 ст. 111-1 КК України закріплений ще один вид санкцій, як вид покарання — виправні роботи. Така санкція визнає за можливе призначити такий вид покарання строком до двох років. Таким чином, мінімальний строк виправних робіт, які можуть призначатися за вказане кримінальне правопорушення, визначений ч. 1 ст. 57 КК України, де вказується, що санкція у виді виправних робіт встановлюється строком від шести місяців до двох років.

Арешт як покарання передбачений лише за діяння, відповідальність за які встановлена ч. 3 ст. 111-1 КК України. Законодавець вказує лише на максимальний арешт, який накладається за вчинення цих діянь й становить шість місяців.

Ще одним видом покарання за вчинення колабораційної діяльності є конфіскації майна, яка згідно з ч. 2 ст. 52 КК України є додатковим видом покарання. В положеннях ч. 4 ст. 52 КК України, вказується, що до основного виду визначеного покарання може бути додано за вмотивуванням слідчого чи судді, ще декілька додаткових санкцій відповідно до передбачених КК України статей, і таким чином використовується як санкції ст.111-1 КК України. Так, із всіх восьми частин ст. 111-1 КК України у п'яти з них є можливим застосування конфіскації майна разом із додатковим видом покаранням як «позбавлення права обіймати певні посади» (ч.ч. 4–8 ст. 111-1 КК України).

У більшості випадках конфіскація майна передбачена як додатковий

факультативний вид покарання, а отже може бути й не призначена, якщо суд вважатиме, що цілі можливо досягнути й без такого додаткового покарання. У двох нормах (ч. 4 та 8 ст.111-1 КК України) конфіскація майна передбачена як обов'язковий додатковий вид покарання.

Позбавлення волі як один із видів покарань передбачено майже за всі кримінальні правопорушення у сфері колабораційної діяльності, виключенням є тільки діяння, описані ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Наприклад, візьмемо до розгляду вирок Приморського районного суду м. Одеси по справі №522/8310/23 в якому ОСОБА_3, уродженки с. Дудчани Бериславського району Херсонської області, громадянки України, зареєстрованої та проживаючої за адресою: АДРЕСА_1, раніше не судимої, обвинуваченої у скоєні кримінального правопорушення, передбаченого ч.5 ст. 111-1 КК України, а саме не пізніше початку травня 2022, реалізуючи прямий умисел, прийняла пропозицію представників окупаційної влади країни-агресора російської федерації та добровільно зайняла посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території Херсонської області [21].

Аналізуючи дану справу можна повністю погодитися з рішенням судді в якому він дослідивши всі матеріали справи та опираючись на нормативно-правову базу виніс вирок у вигляді позбавлення волі строком на 10 років з конфіскацією майна.

Варто зазначити, що на законодавчому рівні позбавлення волі, як вид санкції, визначається переважно як альтернативний вид санкції. До прикладу, відповідно до ч. 3 ст. 111-1 КК України альтернативою до позбавлення волі визначено є виправні роботи та арешт. Також ще одними одним альтернативним покаранням, відповідно до ч. 4 ст. 111-1 КК України, буде штраф розміром до «десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Таким чином, альтернативними способами, що є більш м'якими до

позбавлення волі покараннями законодавством передбачено штраф, виправні роботи та арешт. Також необхідно звернути увагу, що в санкції за вчинення кваліфікованого складу кримінального правопорушення альтернативою позбавленню волі законодавець встановив довічне позбавлення волі. Решта норм встановлює тільки одне основне покарання – позбавлення волі.

Отже, законодавець встановив позбавлення волі як основний вид покарання за більшість форм проявів, кримінального правопорушення у сфері колабораційної діяльності, строк якого залежить від виду співпраці в державою-окупантом. Позбавлення волі за колабораційну діяльність завжди поєднується із застосуванням додаткових покарань, таких як позбавлення права обіймати певні посади.

ВИСНОВКИ

Запровадження воєнного стану по всій території України означало, що кримінальне законодавство мало повинно було реагувати на нову ситуацію та відповідно адаптуватись до неї. Чинний Кримінальний кодекс України не передбачав відповідальності за велику кількість кримінальних правопорушень в умовах війни, зокрема, у сфері національної безпеки, та був неспроможний відповісти на нові поставленні перед ним задачі. Законодавча гілка влади у вигляді

Верховної Ради України, реагуючи на зміни у суспільстві та необхідність захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційних прав людини, ухвалила низку нормативно-правових актів, що були спрямовані на усунення вже наявних прогалин у кримінально-правовому законодавстві.

Повномасштабне вторгнення РФ та територію України суттєво вплинуло на правозахисну систему та права громадян нашої країни, викликаючи деякі суперечності між необхідністю забезпечення безпеки суспільства та захистом основних прав та свобод на конституційному рівні. Дуже важливо продовжувати розвивати механізми, які забезпечують баланс між цими двома аспектами, адже потрібно на державному рівні перейматися, як захистом територій від держави-терориста, так і не забувати за захист прав та свобод своїх громадян.

В ході проведеного наукового дослідження було виявлено та проаналізовано низку важливих аспектів, зокрема реалізацію верховенства права в умовах війни, виконання обов'язку щодо захисту територіальної цілісності України та детально досліджено нововведену статтю 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність».

Беручи до уваги такий аспект, як верховенство права під час повномасштабного вторгнення, то можна сказати, що на території України навіть за умови запровадження воєнного стану діє лише часткове обмеження конституційних прав і свобод, а не повне їх скасування. На сьогоднішній день в нашої держави існують надійні, як національні, так і міжнародні юридичні гарантії, які забезпечують постійність та дієвість принципу верховенства права в такий час. У той же час, влада повинна чітко визначити правові межі щодо застосування верховенства права особливо в умовах війни, щоб не спровокувати подальші негативні наслідки.

Виконання обов'язку щодо захисту територіальної цілісності

України, як нововведений елемент кримінального законодавства, також посіло важливе місце в розвитку законодавства під час дії воєнного стану. Дана стаття з одного боку дає досить широкі можливості для захисту територіальної цілісності України, а з іншого – регламентована стаття передбачає низку зафіксованих умов правомірності діяння, які значно звужують та ускладнюють дії такої діяльності. Звичайно, що як і будь-якому нововведені наявні складові, які потребують доопрацювання, для більш ефективнішої роботи законодавства.

Колабораціонізм — поняття також відносно нове у нашому законодавстві, яке було внесено на початку повномасштабного вторгнення для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що перейшли на сторону держави-окупанта. Криміналістична характеристика такого поняття дала можливість сфокусувати нашу увагу на головних особливостях такої діяльності, що відіграють важливу роль в подальшому для вибору запобіжного заходу та відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення проти національної безпеки.

Розглянуті елементи свідчать про те, що збройна агресія з боку російської федерації має значний вплив на правову систему, у вигляді різноманітних нормативно-правових актів які приймалися для удосконалення законодавства, та права громадян країн, що стали об'єктом нашого наукового дослідження.

Результати нашого наукового дослідження свідчать про активну адаптацію кримінального законодавства України до даних умов життя. Наразі можна стверджувати, що є чітка, виражена тенденція до прийняття та модифікації нормативно-правових актів, що свідчить про важливість негайного реагування на виклики, що ставляться перед судово-правовою системою в такий час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратонов В., Сотула О., Дзюрбель А. Актуалізація окремих норм міжнародного та кримінального права в умовах війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2023. № 3. С. 43–54
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015

- р. № 389-VIII. Дата оновлення 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
3. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 24.03.2024).
 4. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
 5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. Дата оновлення 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.03.2024).
 6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. Дата оновлення 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.03.2024).
 7. Стаднік І., Буравська А. Верховенство права в умовах воєнного стану. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України, 2022. № 9. С. 69-73
 8. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців): Окрема думка Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року. Офіційний вісник України. 2022. №

35. Ст. 74. URL: <http://surl.li/ctvaa>. (дата звернення: 24.03.2024).
9. Бориславська О.М. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. Український часопис конституційного права. 2017. № 2. С. 9–10. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokrati-iaumovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bez-petsi> (дата звернення: 24.03.2024).
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
12. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
13. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Кримінально-правова характеристика виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 320–325
14. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. Дата оновлення: 3 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

- встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
16. Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. Юридичний вісник України. 2013. №13 (1133). С. 4
17. Головкін О., Сказко І. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. Держава і право. Випуск 78. 2018. С. 235–247.
18. Офіційний веб-портал Офісу Генерального прокурора URL: <https://gp.gov.ua/ua>
19. Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 4 (100). С.10
20. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 16 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116506872> (дата звернення: 23.03.2024).
22. Гавловська А.О., Томіліна Ю.Є. До питання відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході російсько-української війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»: зб. наук. праць / гол. ред. Стратонов В.М. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 3. С.36-42 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-7>
<https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/410/375>